

FARG'ONA VODIYSI TARAQQIYPARVAR JADIDCHILARI

Abdurazaqova Feruzaxon

“University of economics and pedagogy” NOTM
Ijtimoiy- gumanitar fanlar kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. ushbu maqolada Farg'ona vodiysi jadidchi ma'rifatparvarlarining, O'rta Osiyoda birinchilardan bo'lib ta'lim-tarbiyaga, pedagogik fikrlarga, mustaqillikka birinchilardan bo'lib qadam qo'ygan. Vodiya birinchilardan bo'lib Hamza, Ibodiy, Isoqhon Ibrat haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: Farg'ona vodiysi, Jadidchi, ta'lim-tarbiya, mustaqillik.

Annotation: in this article, Fergana Valley modernist enlighteners, among the first in Central Asia, took a step towards education, pedagogical ideas, and independence. Among the first in the valley, information is given about Hamza, Ibadi, Isaqhon Ibrat.

Key words: Ferghana Valley, Jadidchi, education, independence.

XIX asr oxiri XXasr boshlarida, namoyon bo'lgan Turkistondagi jadid taraqqiyparvarlik harakati, ko'p asrlik o'zbek xalqi tarixida muhim ro'l o'ynaydi. Jadidchilar mustamlaka zulmi ostida qolgan, Turkiston ahlini ma'rifatga chorlash, ularni jahon tamadduni taraqqiyoti bilan tanishtirish, ularni milliy, ma'naviy, ma'rifiy yo'lidagi ulkan ishlari amalga oshirilgan. Turkistondagi jadid harakatlaridan, Farg'ona vodiysi jadid namoyondalari o'zlarining chiqishlari bilan, atrofdagilarga milliy chiqishlari bilan, yangi usul maktablari, teatr truppalari bilan, boshqalardan farq qilinardi. Bular mustaqillik kuyini, o'sha davrdan boshlab birinchilardan bo'lib kuylagan. Jadidchilik deganda, yangi, yangilik olib kirish, taraqqiyotga erishish demakdir. Ilmiy taraqqiyoqta, yuksalishga intilish deb tushuniladi. Jadidchilar, Turkistonda zamonaviy tipdagi maktablar ochish, diniy bilimlar bilan, duhyoviy bilimlarga erishib, ma'rifat tarqatishni oldilariga maqsad qilib oldilar. 1842 yil Qo'qon xonzodalaridan biri Said Muhammad Xakimhon to'ra, dunyoni kezib kelib aytadiki, bizning o'lkamiz, Turkiston zamini, boshqa davlatlardan orqada qolib ketganligini aytib o'tadi.

Hamza Hakimzoda Niyoziy 1889-yilda Qo'qon shahrida tabib oilasida tug'ildi. U yoshlikdan o'qishga berilib, 12 yoshida xat savodli bo'ladi. 1906-yilda madrasaga kirib o'qidi, keyin mustaqil ravishda Lutfiy, Alisher Navoiy, Gulxaniy, Muhimiy, Furqat asarlarini o'qib o'rgandi.

Hamza Hakimzoda 1911-yilda Qo'qonda Hojibek guzarida yangi usulda maktab ochib, o'qituvchi bo'lib ishladi. 1913-1914 yillarda Afg'oniston, Hindiston mamlakatlarida, Makka va Madina, Shom, Bayrut, Istambul, Odessa shaharlarida safarda bo'ldi. Safardan qaytgach, 1915-yilda Shohimardonda maktab ochib, o'qituvchilikni davom ettirdi.

Hamza Hakimzoda pedagogik ish bilan birga, ijodiy ish bilan ham shug'ullanib, 1915-1916 yillar davomida „Oq gul“, „qizil gul“, „Pushti gul“, „Sariq gul“ she'riy to'plamlarini, „Milliy roman yoxud yangi saodat“, „Zaharli hayot“ dramatik asarlarini yaratadi va ularda pedagogik g'oyalarini bayon etadi.

Hamza Hakimzoda ma'rifiy-pedagogik qarashlarining nazariy asosi-

o'zining pedagogik qarashlarida xalq maorifini demokratik asosda qayta qurish, maorifning yangi tizimini yaratish g'oyasini ilgari surdi. U o'z tajribasiga suyanan holda, bolalarni ilmi, odobli qilib tarbiyalash va hunarga o'rgatish, maktabda dunyoviy fanlar o'qitilish lozimligini aytdi. Uning fikricha, maktabda aqliy tarbiyada bolalar tabiat hodisalarini, ularning o'zaro bog'liqligini bilishi kerak. Axloqiy tarbiyada bolalarda insonparvarlik tuyg'usini rivoj toptirish lozim. Shundagina bolalar jamiyat va xalq farovonligi uchun xizmat qiladigan bo'lib etishadilar.

Hamza Hakimzoda pedagogik qarashlarida oila muhitida bolani tarbiyalash masalasi alohida o'rinda turadi. Uning uqtirishicha, bola barkamol inson, go'zal axloqli bo'lib etishishi uchun oilada sog'lom muhit, tarbiya to'g'ri yo'lga qo'yilgan bo'lishi kerak. Shundagina oilada bola axloqli, go'zal xulqli, jamiyatga, xalqqa munosib farzand bo'lib etishadi.

Ibodiy 1921 – 1923 yillarda «Qo'shchi» ittifoqida oziq – ovqat tayyorlov idorasida muxbir bo'lib ishlaydi. Lekin shu paytda ham u madaniy – ma'rifiy ishlarni davom ettiradi. 1923-yil ma'orif sho'basiga Ibodiyga ikkinchi bosqich o'zbek maktabi tashkil qilish vazifasini yuklaydi. Bu ishni u muvaffaqiyat bilan bajaradi¹.

Ibodiyning maktab va ma'rifat sohasidagi 36 yillik xizmatlarini inobatga olgan holda, O'zbekiston Markaziy ideologiya komiteti 1936-yil 14 – oktyabrdagi Qarori bilan uni “Mehnat qahramoni” unvoni bilan taqdirlaydi va shaxsiy nafaqaga ta'sis etadi. Bu unvonga u birinchi bo'lib sazovor bo'lgan edi. Lekin 30-yillarning mudxish voqealari ma'orif jonkuyari A.Ibodiyni ham chetlab o'tmadi. Fidoiy inson “Xalq dushmani” tamg'asi bilan 1937 yil 10 sentyabrda xibsga olindi. Xibsga olinishi arafasida u Qo'qondagi 1 – bolalar uyi internatining direktori va o'qituvchisi bo'lib ishlar edi.

Xibsga olish uchun unga qo'yilgan ayblar quyidagilar: 1914-yil Istanbul shahriga borib, turk siyosiy arboblari bilan uchrashgan, buning uchun u pan turkist sifatida qoralangan. Turkiston muxtoriyati davrida esa millat taqdiri, manfaatlari haqidagi qarashlaridan iborat adabiyotlarni tarqatish uchun “Xayrat” jamiyati tuzgan, buning uchun u burjua millatchisi deb qoralangan. “Ta'limi ma'orif” (“SHo'roi Islomiya”ning a'zosi bo'lganligi) aksilinqilobiy tashkilotning a'zosi bo'lganligi, bolsheviklar ta'rifiga ko'ra, “eskilik sarqiti” deb qilinishiga kiritilgan madrasa masjid diniy ulamolar to'planadigan binolarning tugatilishiga qarshi chiqqanligi, bu xarakterlarga keskin norozilik bildirganligi, sovet xokimiyatining siyosati o'zbek xalqining moddiy ahvolini yomonlashishiga olib kelganligini e'tirof etganligi, O'zbekistonning sofdil va fidoiy insonlarini qamoqqa olinmoqda, deb haqiqatni oshkora ta'kidlagani tufayli “sovetlarga qarshi tashviqod” yuritishda ayblangan².

1937- yil 27-noyabrda O'zbekiston SSR Ichki Ishlar xalq komissarligining “Uchlik” komissiyasi A. Ibodiyni 10 yil xat olmaslik sharti bilan mexnat tuzatish lageriga jo'natish yuzasidan hukm chiqardi.

Ichki Ishlar Xalq Komissarligining 1947-yil 25- fevraldagi habarnomasida Abdulvahhob Ibodiyni 1942-yil 3-iyulda vafot etganligi qayd etilgan.

KPSS XX s'ezdidan so'ng shaxsga sig'inish yillari qurbonlarini oqlash jarayonida Abdulvaxxob Ibodiy ham oqlandi. Farg'ona viloyat sudining 1956-yil 16-oktyabr qarori bilan

¹ Raimova G. Ma'rifat fidoiysi. // O'qituvchilar gazetasi.-1989 yil 4 fevral.

² Usmonov M. Qismat // Ma'rifat.-1922 5-avgust.

O'zbekiston SSR II XK "Uchlik" komissiyasining 1937-yil 27-noyabr qarori bekor qilindi. Ma'rifat fidoiysining nomi qayta tiklandi. Bugungi kunda Qo`qon shahridagi 12-sonli bolalar uyi uning nomi bilan yuritilmoqda.

Farg`onalik yana bir atoqli taraqqiyparvar inson Ashurali Zoxiriy - Muhammadzohirovdir (1885-1937). U 1885-yili Qo`qon shahri atrofidagi Oyim qishlog`ida tug`ilgan. Qo`qondagi Madalixon madrasasida boshlang`ich ta`limni olib, 1907-yilning mart oyidan Qo`qon rus – tuzim maktabida o`zbek tili va adabiyotidan dars bera boshladi³.

Zoxiriy 1910-yildan boshlab gazetalarda o`z asarlari, zamon ruhiga mos maqolalari bilan qatnasha boshlaydi. Uning bu maqola va asarlari o`zbek tili masalalari, maktab hayoti, o`quv – tarbiyaviy ishlarga bag`ishlanib, tub mohiyati bilan xalqqa ma`orif tarqatish ruhida yozilgan. Zoxiriyning bu asarlari "Saodati Turkiston", "Saodati Farg`ona" va "Turkiston" viloyatining gazetasida chiqib turdi. Mazkur masalalarning ruhiyatida kishilarda milliy va diniy iymon e`tiqod, vatanparvarlik hislarini tarbiyalash g`oyalari yotar edi. Maqolalar Zoxiriy siyosiy qarashlarining ko`zgusi edi. Uning maqolalari boshqa taraqqiyparvarlarning maqolalariga nisbatan milliylikka ko`proq urg`u berishi bilan ham ajralib turadi. Jumladan, "Sadoyi Farg`ona" gazetasida e`lon qilgan "Ona tili" maqolasida marifatparvar kishilarni chet tillarni ham yaxshi o`zlashtirishga da`vat etgan holda, o`z ona tilini ham mukammal egallashga chaqiradi: "... qachonki o`z ona tilimizni yaxshilab bilmadukmi, boshqa tilni albatta durust bilmaymiz. Shuning birla na uni bilurmiz, na buni!..."⁴.

Zoxiriy iste`dodli tilshunos va jurnalist, adabiyotshunos, bilimdon tarjimon, talantli tashkilotchi, sahovatli murabbiy edi. U o`z ona tilidan tashqari arab, fors va urs tillarini ham yaxshi bilar edi. 1916-yilda "Imlo" nomli kitob yozib, uni Qo`qondagi "G`ayrat" kutubxonasi orqali nashr ettirdi. 1925 yilda esa ikki jildli "Ruscha - o`zbekcha" lug`atni tuzdi⁵.

"Sadoyi Farg`ona" gazeta idorasida Zoxiriy Musaxhih vazifasini bajardi. Bu haqda Bokuda chiqadigan "Yangi iqbol gazetasi" quyidagicha xabar beradi:- "... Muxtaram Ashurali afandi Zoxiriy va boshqa bir qancha g`ayratli ishchilarimizning g`ayrat va ijtihodlari ila, gazeta nihoyatda nafis va milliy ehtiyojlarimiz haqida yozilmish maqolalari ila to`lib chiqa boshladi..."⁶.

Ma`lumki, zamonaviy milliy kadrlar tayyorlash jadidlarning asosiy diqqat markazida turgan. Zoxiriy Turkiston xalqlari hayotidagi har bir ijobiy yangilikni zo`r quvonch bilan kutib oldi.

1917-yil fevral inqilobidan keyin o`lka taraqqiyparvar kuchlari faoliyatida keskin ko`tarilish yuz berdi. Bu davrda Zoxiriy ham Turkiston hayotidagi ijtimoiy – siyosiy voqealarda qizg`in ishtirok etdi. 1917-yil aprel oyida bo`lib o`tgan o`lka musulmonlarining birinchi quriltoyida Turkiston Rossiya federatsiyasi tarkibidagi muxtor jumhuriyat bo`lishi haqidagi qarorni yoqlab chiqdi. Turkiston musulmonlari o`lka Sho`rosining Farg`ona viloyati faoliyatini yo`lga qo`yishda g`ayrat ko`rsatdi⁷.

³ Madaminov A. Toshboev R. Valixanov M. Ma'rifat charog'boni// Adabiy meros. – 1985. – b 38.

⁴ Zoxiriy A. Ona tili. // Sadoyi Farg`ona. – 1914 – 13 anr.

⁵ Uzoqov X. Ashurali Zoxiriy. G'.G'ulom 1968 yil 10 (22) B 28.

⁶ Turkiston matluboti. // Yangi iqbol – 1915 – 24 noyabr.

⁷ T. Tog'ae. A. Zoxiriy jadidlik faoliyatining faol kurashchisi. O'zbekiston yangi tarixi. Konsentual metodologik muammolar. Toshkent Akademiya, 1993 b . 190

Uning siyosiy qarashlari maslak jihatidan Volidiy, Munavvar Qori, Obidjon Maxmudov fikrlari bilan mos tushar edi. A.Z.Validiy ham o'z xotiralarida Zoxiriy bilan yaqin aloqada bo'lganligini ta'kidlab o'tadi⁸.

Zoxiriy sovet davrida ham o'zbek milliy pedagogikasini rivojlantiruvchi nomoyondalardan biri sifatida faoliyat ko'rsatdi. Atoqli ma'rifatparvar 1917-yilda Qo'qonda "Dorulmuallimin" maktabini tashkil etdi. Bu maktab 1922-yilgacha o'z faoliyatini davom ettirdi. 1922-yil Farg'ona shahrida ikkinchi bosqich yangi usul maktabi tashkil etilgach, "Dorulmuallimin" bunga birlashtirilib, "Pedagogika texnikumi" tashkil topdi. U texnikumda o'zbek tilidan dars berdi. U 1923-yilda "Mehnat qaxramoni" deb e'lon qilindi. 1930-yilgacha Pedagogika va neft texnikumlarida va "Yangi Farg'ona" gazeta taxririya-tadqiqotida ishladi. Zoxiriy bu davrda ham goh yashirin goh oshkora holatda Vatan va millat istiqloli yo'lida kurash olib borgan. 1929-yil o'z qishlog'ida "Fan" deb nomlanuvchi tashkilot tuzdi va uni faoliyatini boshqardi. Ushbu tashkilot a'zolarini sovet hukumati siyosatidan norozi bo'lgan milliy ziyolilar guruhini tashkil etar edi. "Fan" loyixachilar respublika miqyosidagi "" yashirin tashkilotiga yozilib a'zolarga etkazib berdi!

1930-yil 30-yanvarda Ashurali Zoxiriy siyosiy ayblar bilan tergovga tortildi va o'n yil muddatga qamoqqa hukm qilingan. Muddatidan ilgari qamoqdan qaytgan isyonkor ma'rifatparvarni ko'p o'tmay 1937-yil yana qamoqqa oldilar. "Uchlik" komissiyasining 1937-yil 4-dekabrda sud hukmi bilan otildi.

Jadidlarning yangi usul maktablarga Turkistonda, xususan Farg'ona vodiysida osonlikcha yo'l bilan ochilgani yo'q. Bir tomondan chor xukumati yo'l bermaydi mutassiblik. Masalan, Turkiston o'lkasi o'quv yurtlari bosh inspektori 1913-yil 31-dekabrda o'lka o'quv yurtlari inspektorlaridan yangi usul maktablari xaqida quyidagi mazmunda ma'lumot berishni so'raydi:

1. Maktab qachon va kimning ruhsati bilan ochildi?
2. Aynan qaysi fanlar va qaysi tilda dars o'tiladi?
3. Qaysi darsliklar qabul qilingan?
4. O'qituvchilar tarkibi, agar maktabda ruxoniy mullalardan boshqa dunyoviy shaxslar ta'lim berayotgan bo'lsa, ular qanday ma'lumotga ega va aynan nimadan dars beradi?
5. Biron-bir o'quv dasturiga egami?
6. O'quvchilar soni?
7. Mahalliy xokimiyatga maktab yoki alohida shaxslar to'g'risida ma'muriy yoki jinoiy tergov qo'zg'otish uchun asos bo'ladigan biron-bir nohush ma'lumot kelib tushganmi?⁹

Yuqoridagi topshiriqqa javoban, Farg'ona viloyat o'quv yurtlari inspektori F. Egorov 1914-yil 12-yanvarda Turkiston o'quv yurtlari bosh inspektorlariga maktablar ichki tartib-qoidalari haqida ma'lumotlar beradi.

Qo'qon, Namangan, Andijon, O'sh, Marg'ilon kabi yirik shaxarlarda jadid maktablari bo'lgani holda kichik shaxar va qishloqlarda ham maktablar ochila boshladi. Masalan, Shaxrihonda 1914-yili 3 ta usul jadid maktabi bo'lib, shundan ikkitasi Qo'qonlik muallimlar, 1 tasida esa shahrixonlik Xo'jaxon Mansurxo'ja dars berganlar¹⁰.

⁸ A.Z.Validiy. Xotiralar. // Sharq yulduzi 1993 №7 – 8 – 9 – B 164, 170.

⁹ O'zMDA 47-I fond. 1-ruyxat, 1148 ish, V 135.

¹⁰ Yaxyo Qori Shaxrixonda usuli jadid maktabi. // Sadoy Farg'ona. – 1914 16 may.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zoxiriy A. Ona tili. // Sadoyi Farg'ona. – 1914 – 13 apr.
2. Uzoqov X. Ashurali Zoxiriy. G'.G'ulom 1968 yil 10 (22) B 28.
3. Turkiston matluboti. // Yangi iqbol – 1915 – 24 noyabr.
4. T. Tog'aeV. A. Zoxiriy jadidlik faoliyatining faol kurashchisi. O'zbekiston yangi tarixi.

Konsentual metodologik muammolar. Toshkent Akademiya, 1993 b . 190

5. A.Z.Volidiy. Xotiralar. // Sharq yulduzi 1993 №7 – 8 – 9 – B 164, 170